

Osmanlı Sınırları Dışında İlk Türkçe Tercümeleler

Ali BUDAK*

Özet: Osmanlı İmparatorluğu sınırları dışında yapılmış Türkçe tercümeleler, batı kültürüyle ilişkilerin tarihine apayrı bir boyut kazandırırken, yeni yeni bakış açılarına da kapı aralamaktadır. Yakın bir zaman önce, Paris'te, Bibliotheque Nationale'de, Türkçe bir "fabl"lar seçkisi bulunmuştur. Konstantinoplu bir İstanbul Beyefendisi tarafından yapıldığı belirtilen tercümenin tarihi 1826'dır, ki bu, bir anda tercüme tarihimizin başlangıcını yaklaşık otuz beş yıl geriye götürmektedir. Yine, Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç etmiş Ermenilerin Venedik'te meydana getirmiş oldukları Ermeni harfleriyle Türkçe edebiyat; XIX. yüzyıl başlarındaki Türk edebiyatında çok özel bir sayfa açacak nitelikler taşımaktadır. San Lazzaro Adası'ndaki Mıkhitharist Rahipleri batıdan ilk tiyatro oyunlarını Türkçeye kazandırmışlardır. Pietro Antonio Metastasio'nun dört melodramının Ermeni harfleriyle Türkçe çevirileri, sadece 1831'de yapılmış olmalarıyla değil, şaşılacak kadar duru Türkçeleriyle de dikkat çekicidirler.

Anahtar Kelimeler: İlk çeviriler, Türk edebiyatı, Ermeni alfabesi, Osmanlı Ermenileri

The First Turkish Translations within the Out of the Borders of Ottoman Empire

Abstract: Turkish translations within the out of borders of Ottoman Empire both contribute the new dimensions for the history of western culture and new point of views. In near history, the fable anthology which had been translated by a gentlemen of Constantnople in 1826 has been found in Bibliotheque Nationale of Paris. Very surprisingly, this date (1826) is early time before the first Turkish translations in our history. The Armenians who immigrated from Ottoman Empire have constituted a Turkish literature with Armenain alphabet in Venice which can be defined as a new turning point in Turkish literature at the beginning of XIX century. Mıkhitharist Priests of Saint Lazzaro Island had translated the first theatrical production from the west. The four melodramas of Pietro Antonio Metastasio is very interesting and illuminating both its early date of 1831 and clear Turkish

Keywords: First translations, Turkish literature, Armenian alphabet, Otoman Armenians

Giriş:

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı dillerinden yapılan ilk edebî-felsefî çeviri *Muhâverât-ı Hikemiyye'dir**. Münif Efendi (Paşa) (Budak 2004: 27)'nin

* Yrd. Doç. Dr., Yeditepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

* İsmail Habib, *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, 1940-41 ,C:II , s. 57, 119, 123-126 , Ahmet Hamdi Tanpınar , *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dördüncü basım, 1st.

imzasıyla Hicrî 1276 (1859) yılında yayımlanan eser, *Aydınlanma Çağı*'nin öncü Fransız yazar ve düşünürleri; Fénelon** Fontenelle*** ve Voltaire****'den seçilmiş onbir diyalogdan oluşmuştur

,1976, s.180. Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 2.baskı, Ank. ,1984. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.263. Mustafa Nihat Özön, **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Maarif Matbaası, İst. , 1941, s.390.

** François de Salignac de la Mothe Fénelon (1651 – 1715), Fransız filozofu ve ilâhiyatçısı. Siyaset ve eğitim konularındaki liberal görüşleri ve dingincilik üzerine bir tartışmaya katılması kilise ve devletin ortak tepkisini çekmiş, ama pedagojik görüşleri ve edebî yapıtları Fransız kültürü üzerinde kalıcı bir etki yaratmıştır. Eski bir soylu aileden gelen Fénelon, Cambrai Başpapazlığı'na kadar yükselmiş ve orada ölmüştür. Descartes Felsefesini açıklamış, kusurlarından kaçınmış onu yetkin bir anlamda tamamlamağa çalışmıştır. Eserleri: Tanrının Varlığı ve Sıfatları Üstüne İnceleme, Metafizik Üstüne Mektuplar, Malebranche'ın Tabiat ve İnanç Sisteminin Çürütülmesi, Kızların Eğitimi Üstüne İnceleme, Télémaque'ın Maceraları, Kader ve İnanç Üstüne Mektup, Akademi'ye Mektup. Bkz; Cemil Sena, *Filozoflar Ansiklopedisi*, C:II , İst. , 1975, s. 112-114. Ana Britannica, C:XII, İst. , 1994, s. 134.

*** Bernard le Bovier de Fontenelle (1657-1757) – Aydınlanma Çağı'nın öncülerinden Fransız edip ve filozofu. Yüzyılı kaplayan uzun yaşamı boyunca bilimsel buluş ve ilkeleri geniş bir çevreye tanıtarak akla güveni ve ilerleme inancını yayan Bernard le Bovier de Fontenelle Corneille'in yeğenidir. Rouen'de doğmuş Cizvit Koleji'nde okumuş, hukuk öğrenimi görmüştür. Paris'e yerleşerek önceleri başarısız bir takım trajediler, komediler, operalar, şiirler yazmış kendini böylece çeşitli yazınsal türlerde denedikten sonra gerçek yolunu bulmuş sağlam bir bilim temeline dayanan akılcılıkla kuşkuculuğu kaynaştıran çekici konuşmaları ve ince zekasıyla salonlarda parlamıştır. 1691'de Fransız Akademisi'ne, 1697'de Bilimler Akademisi'ne girmiş, çok geçmeden Bilimler Akademisi'nin sürekli yazmanlığına getirilmiştir.

Benimsediği; “her şey inkân dahilindedir, herkes haklıdır” ilkesiyle ılımlılığını olduğu gibi kuşkuculuğunu da özlü bir biçimde dile getiren Fontenelle'in eserleri; *Dialogues des Morts* (Ölülerin Söyleşileri), *Entretiens sur la Pluralite des Mondes* (Dünyaların Çokluğu Üstüne Konuşmalar), *Histoire des Oracles* (Kehanet Tarihi), *Digression sur les Anciens et les Modernes* (Eskiler ve Yeniler Üstüne) dir. Felsefeyi felsefi olmayan bir biçimde ele almak amacını benimseyerek en çetrefil sorunları bile herkesçe anlaşılabilir bir rahatlıkla işleyen bu bilgin açıklamalarını son derece aydınlık bir dille donatmıştır. Bkz; Berke Vardar, *Aydınlanma Çağı Fransız Yazını*, Ank. , 1985, s. 8-9.

**** François-Marie Arouet Voltaire (1694–1778). XVII. yüzyıla adını veren filozof Voltaire, Fransız Aydınlanmasının asıl önderi kabul edilmektedir. Voltaire, Fransız Aydınlanması'nı geliştirip hız kazandıracak olan İngiliz felsefesini Fransa'ya getirmiş, büyük yazarlığı ile bu felsefenin düşüncelerini memleketine benimsetmiştir.

Batı edebiyatından ilk şiirler de aynı yıl çevrilmiştir. Paris'ten dönen Şinâsi, oradayken tanıyıp sevdiği Racine, La Martine, La Fontaine, Fénelon ve Gilbert gibi Fransız edebiyatının ünlü isimlerinin şiirlerinden yaptığı tercümeleri incecik bir broşür hâlinde bastırmıştır*.

Muhâverât-ı Hikemiyye ve Şinâsi'nin şiir çevirilerinin yayımlandığı, *Telemak*'ın tercüme edilmeye başlandığı 1859 yılı Avrupa etkisindeki Türk edebiyatının başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir (Lewis 1984: 434). Gerçekten, bu eserler, edebiyat ve kültür tarihimizde manzum ve mensur tercümeciliğin hemen hemen aynı zamanda girdiğini gösterdiği gibi, Batılı türlerin ülkeye getirilmesi için müşterek bir hareketin başladığı düşüncesini de uyandırmaktadır (Tanpınar Ibid: 185). Fakat Batıyı anlama ve tanıtma yolundaki bu ortak hareketin, *yazarların birbirleriyle yakın ilişkilerinin değil*, yıllar önce yapılmış tercih doğrultusunda devletçe uygulamaya konulmuş programların bir sonucu olduğu açıktır. Berlin'de felsefi

Paris'te doğan Voltaire hukuk okumuş, 1726- 1729 yılları arasında Londra'da bulunmuştur. Paris'e döndüğünde İngilizler Üzerine Mektuplar'ını çıkarmış, ancak Voltaire'in bu ünlü eseri yasaklanmış ve yakılmıştır. Bundan sonra birkaç yılını Cirey'de geçirmiş, kendisine ün ve saygı kazandıran felsefi ve edebî eserlerinin büyük kısmını burada hazırlamıştır. Prusya Kralı Büyük Friedrich'in kendisini ısrarla çağırması üzerine Berlin'e gidip burada üç yıl kalmıştır. Bundan sonra İsviçre'ye yerleşmiş buradan Kilise'ye karşı savaşması, baskı görenleri desteklemesi, onu bütün Avrupa'nın gözünde insanlığın büyük dostu yapmıştır. 84 yaşında iken Paris'e döndüğünde krallar gibi karşılanmıştır. Felsefi Eserleri: Lettres Sur les Anglais (İngilizler Üzerine Mektuplar), Elements de la Philosophie de Newton (Newton Felsefesinin Unsurları), Dictionnaire Philosophique (Felsefe Sözlüğü), Le Philosophie Ignorant (Bilgisiz Filozof), Essai sur Les Moeurs et L'esprit des Nations (Ulusların töreleri ve Ruhu Üzerine Deneme), Philosophie de L'histoire (Tarih felsefesi). Voltaire'in diğer ünlü eserleri arasında, Histoire de Charles XII, Le Siecle de Louis XIV, Zadig Ou la Destinee, Memnon ou la Sagesse Humaine, Micromegas, Candide ou L'Optimisme, L'Ingenu, L'Homme au Quarante Ecus, La Princesse de Babylone, L Henriade, La Pucelle d'Orleans, Oedipe, Brutus, Zaire sayılmaktadır. Voltaire'in felsefi ve edebî değerlendirmesi için bkz; Macit Gökberk, Felsefe Tarihi, İst. , 1961, s. 372-373. Berke Vardar, a.g.e , s. 41- 56.

*Bu eserin ön kapağı şöyle düzenlenmiştir: “Chinassi extraits de Poésies et de Prose traduit en ver du Français en Turc” Arka kapakta ise kitapçığın Türkçe ismi yer almıştır: “Şinasi Fransız lisanından nazmen tercüme eylediğim bazı eş'ar”. Bkz; Ziyad Ebuzziya , Şinâsi, Yayına hazırlayan Hüseyin Çelik , İletişim Yayınları , İst. ,1997, s. 341.

* Gerçi, Şinâsi ile Münif Paşa'nın, sonraki yıllarda zaman zaman bazı küçük tartışmaları olsa da ahablık derecesinde yakınlıkları olduğu bilinmektedir. Şinâsi Yusuf Kâmil Paşa ile de yakın ilişkiler içerisindeydi. Bkz; Ziyad Ebuzziya, a.g.e. , s. 313. Tanpınar, a.g.e. , s.185. Münif Paşa'nın Yusuf Kâmil Paşa ile tanışıklığı ise ta çocukluk yıllarına, Mısır'a kadar uzanmaktadır. Bkz; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Sadrâzâmlar, C: I, İst. ,1969, s. 198-199.

tercümeler yapan Münif'in, Şinâsi'nin de Paris'te şiir tercümelemleri yaptığından belki haberi yoktur. Ama onlar, ortak bir geçmişin sahibidirlcr. Ve bu geçmiş, batıya doğru, inişli-çıkışlı yaklaşık yüzelli yıllık bir yürüyüşü içermektedir.

Fransa'da "Aydınlanma" hareketi iki farklı üslup ve iki büyük ismin; Voltaire ve Rousseau'nun görüşleri etrafında şekillenmiştir. Voltaire'e göre, insanı karanlığa ve tutsaklığa mahkum eden başlıca neden bilgisizliktir. Cehalete ve bağınazlığa karşı savaşmak gerekir. Bu yolda en önemli silah ise akıldır. İnsan aklıyla geleneğin dar çemberinin dışına çıkabilir. Rousseau ise, insanın ancak duygularıyla aydınlanabileceği görüşünü savunmuştur. Voltaire 'nin akılcılığına karşı Rousseau duygucudur. O insanın aklına değil, doğasına, duygularına ve duygularına seslenmeyi yeğlemiştir.

Voltaire ve Rousseau'nun Aydınlanma Çağı'nda yani XVIII. yüzyılda, Osmanlı seçkinlerince okundıklarına ve tartışıldıklarına dair elde kanıt bulunmamaktadır. Ancak Türkiye ile her zaman çok ilgili ve ilişkili olan Voltaire'in Yirmisekiz Çelebi Mehmed'in oğlu Said (Paşa) ile de yakın denilebilecek bir tanışıklığı bulunduğu bilinmektedir (Timur 1999: 26-27). Yine, Abbe Giambatista Toderini'nin bildirdiğine göre, Koca Râğıb Paşa, Voltaire'in Newton Felsefesi (fiziği) üzerine yazmış olduğu bir denemesini Türkçeye tercüme ettirmek istemiştir. Ancak, Voltaire ve Rousseau adları, asıl olarak, yüzyılın sonunda, doğrudan doğru önemli gündem ve tartışma konusu olmuşlardır.

Fransa Direktuar döneminin sonlarındadır, General Bonapart Mısır seferi için son hazırlıklarını yapmaktadır. Babıâli gelişmelerden tedirgin olmuş yeni bir politika belirlemeye çalışmaktadır. 1798 Nisanında Reisü'l-Küttab Atıf Efendi, "Muvâzene-i politikaya dair" bir lâyiha* kalem almıştır. Rapor, Avrupa'daki siyasi dengelerin gözden geçirilmesinden çok, Fransız İhtilali karşısında Hariciye Nazırı'nın ağızından devletin takındığı tavrı ortaya koyması bakımından önemli bir belgedir.

Atıf Efendi'ye göre, Fransız İhtilali "bir fitne ve fesat ateşi"dir ve birçok yıldan beri Tanrı tanımaz mel'unların uyandırmaya fırsat buldukları uyumuş bir bozgunculuktur. İhtilalciler, bütün imtiyazları ve dini ortadan kaldırmışlar, cumhuriyeti ilan etmişler, dahası yaptıklarını başka memleketlere de sirayet ettirmeye çalışmışlardır. Atıf Efendi'nin bütün bu olumsuzlukların başlıca müsebbibi olarak Voltaire ve Jean Jacques Rousseau'yu görmesi ve onları zındıklıkla itham etmesi hiç şüphesiz, Osmanlı toplumunun Aydınlanma düşüncesiyle tanışmasını XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar geciktirmiştir.

* Lâyihanın tam metni için bkz; "Muvâzene-i Politikaya Dair Reii'1-Küttâb Atıf Efendi Lâyihası", Tarih-i Cevdet, C.VI. , İst. , Matbaa-i Osmaniye, 1312 / 1895, s. 311-318.

Fakat fazlaca öznel ve muhafazakar olsa da; bu değerlendirme ve dışarıdaki gelişmelere göre tavır belirleme, batı düşüncesine yönelik bir ilgiyi ve bilgiyi açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nitekim bazı tercümelemler, bunu somutlaştırmaktadır.

İlk Tercümelemler:

Kâtip Çelebi'nin Mercator'un Atlas Minor'unun özgür bir yorumu olarak kabul edilebilecek Cihannüma'sı (Katip Çelebi 1732) bir yana, Fransız ordusu generallerinden Jean de Lafitte-Clavé'in bir eseri, *Usûlû'l maârif fi terkîbi'l ordu ve tashiniki muvakkaten* adıyla çevrilmiş ve 1786'da İstanbul'da Fransız Sefareti Matbaasında basılmıştır. İki bölüm halindeki yaklaşık yüz sayfalık eserin mütercimi belli değildir. Çevirmeni bilinen ilk ve bu alanda Batı'dan yapılan ikinci yayınlanmış çeviriye Fenn-i Harb adını taşımaktadır. Bernard Forêt Belidor'un kitabı, Boğdan Voyvodası Aleksandr Ipsilanti'nin oğlu Konstantin Ipsilanti tarafından Türkçeye aktarılmış ve 1792'de Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Muhtemelen aynı mütercim, K. I. imzasıyla Sébastien Le Prestre de Vauban'dan Fenn-i Lağım ve Fenn-i Muhasara eserlerini çevirmiştir. Bunlardan ilki 1793, ikincisi 1794'te yayımlanmıştır*.

Bu dönemde yapılmış çevirilerden birine de yakın bir zaman önce ulaşılmıştır. Hasan Anamur, Paris'te, Bibliotheque Nationale'de, Türkçe bir "fabl"lar seçkisi bulmuş ve incelemiştir (Anamur 2007: 163). Anamur'un verdiği bilgiye göre, L. Victor Letellier'in hazırladığı 1826 tarihli kitapta, "Türk Dilinde Güzide Meseller" başlığı altında sunulmuş Türkçe fabl tercümelerini Konstantinoplul Bir Efendi'nin yaptığı belirtilmiştir. Eser, Paris Asya incelemeleri Derneği'nin (Société Asiatique) yayıncısı Librairie Orientale de Dondey-Dupre Pere et Fils tarafından basılmıştır. Victor Letellier'nin Krallık Okulu'nda Türkçe hocası olan ve kralın Doğu dilleri çevirmeni sıfatını taşıyan Amedee Jaubert'e minnet ve saygısını dile getirdiği bir sunuşla başlayan kitap kapsamlı bir önsözle devam etmiştir. Ardından, çoğunluğu Aisôpos, Phaedrus ve La Fontaine'e ait 95 fablın Fransızcaları düzyazı olarak verilmiştir. Kitabın bundan sonraki bölümünü ise yine düzyazıyla Türkçe çeviriler oluşturmuştur.

Letellier'in önsözünden anlaşıldığına göre, kitabın hazırlanmasındaki amaç, Türkçe öğrenmek isteyen Fransızlara uygulamalı ve karşılaştırmalı bir öğrenim aracı sunmaktır. Fabllar özellikle tercih edilmiştir, zira anlatıların özgün metinleri herkesin kitaplığında, hatta belleğinde. Bu yüzden iki dilin özellikleri kolayca görülebilecek ve karşılaştırmalar yapılabilecektir. Antoloji Fransızve Türkçe iki kapakla basılmıştır. Mütercimin "Konstantinoplul bir efendi" olduğu, kitabın sadece Fransızca kapağında yer almıştır. Letellier, "efendi"nin kim olduğunu belirtmemiş, ancak, bunların,

* Bu skeri yayınlarla ilgili ayrıntı ve örnekler için bkz; Turgut Kut, *Yazmadan Basmaya : Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar* konulu serginin katalogu, Yapı Kredi Kültür Merkezi Yayını, İstanbul 1996.

"Türk dili öğrenimini yayma konusunda yorulmak bilmez çabalarıyla tanınan İstanbul'daki Katolik Kilisesinin eski temsilcisi Monsieur Viguiet'nin* bu kentte bulunduğu bir elyazmasından" alınmış olduklarını bildirmiştir. Kitabın Türkçe öğrenmek isteyen Fransızlara bir yardımcı kitap olarak hazırlanmasının ve müterciminin belli olmamasının şüphesiz fazla bir önemi yoktur. Eser her durumda, Batıya açılma bakımından, Türkçedeki edebi çeviri tarihini 1826'lara kadar götürmektedir. Belki, dar bir alanla sınırlı kalmış ve bir etki yaratamamış olmaları, üzerlerine bir not olarak düşülebilir. Tercümelere Türkçenin, XIX. yüzyıl başlarında benzerine kolayca rastlanamayacak kadar duru oluşu da ayrıca kayda değerdir :

“Bir Cırtlak İle Karıncanın Vâkıasıdır

Bir cırtlak bütün yazı ötmek ile geçüp kışa zahire tedârik etmeyüp tedâriksiz kaldı. Anın bir karınca komşusu var idi. Yazın kışı geleceğinden gafil olmayup zahmet ile kış tedârikin taşıyup hazırlamış idi. Cırtlak ana birkaç dâne yiyecek istemeğe vardı ve mahrum çıktı. Karınca, bencillik yüzün tutup ayıtdı. Ey benim akıllu hemşirem yazın işin ne idi. Zahirin ne tez tükettin dedi. Cırtlak dedi ki yazın hiçbir işe el urmadım ancak benim işim ötmek idi. Karınca ana gülererek der ki şimdi ancak senin işin hora depmek ola dedi ve yüzüne kapuyu kapadı. Bu ana misaldir ki akıllu adem bu dünyaya ol kadar mukayyed olmaz illâ gelecek zamanı ziyâde fikr eder ve bu dünya umuruna tekayyüd etmiyelim de gelecek âhret zahiresinin tedarikin görelim" (Anamur Ibid: 51)

Ermeni Harfleriyle Türkçe Tiyatro Çevirileri:

XVIII. yüzyılda ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Batıdan bazı oyunların çevrilmiş ve oynanmış oldukları da bilinmektedir (And 1970: 85-87). İlginçtir, ilk Türkçe manzum tiyatro çevirileri de “Türkiye sınırları dışında” yapılmıştır. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yapılmış bu tercüme 1831 yılında basılmış, daha sonra oynanmıştır.

XIX. yüzyılda Venedik'te Osmanlı İmparatorluğu'ndan göç etmiş Ermeniler bir koloni oluşturmuştur. Sayıca pek kalabalık değildiler, ancak son derece kültürlü ve birikimlidirler. Bunu da San Lazzaro Adası'ndaki Mikhitharist*

* Lazarist tarikatına mensup bir papaz olan Pierre-François Viguiet, 1790'da Fransız sefaretinin matbaasında basılan ve “*Éléments de la langue turque ou Tablet analytiques de la langues turque usuelle avec leur développement*” başlığını taşıyan bir eser yayımlamıştır. Viguiet'nin bu kitabı, Türkçe bir gramer ve dilbilgisi çalışması olmasının yanı sıra, Türkçe diyaloglar halinde tasarlanmış hikâyeciklerden oluşan okuma/alıştırmalar içeren ilginç bir eserdir. Bkz; Hasan Anamur, “Türk Dilinde Güzide Meseller, 1826 Yılında Paris'te Yayınlanmış Türkçe ‘Fables’ Çevirileri”, Toplumsal Tarih, Sayı. 163, Temmuz 2007, s. 51.

* 1701'de Mikhithar Abba'nın kurmuş olduğu katolik Ermeni tarikatı.

Rahipleri Birliđi'nin merkez manastırı ile burada kurulu bulunan matbaaya borçludurlar. Bu matbaada yalnızca Ermenice değil, Ermenice harflerle bazı Türkçe metinler de basılmaktadır. Bunun sebebi herhalde, anadili Türkçe olan ya da en azından Türkçe'yi ikinci dil olarak iyi bilen Ermeniler'in de topluk içinde bulunmuş olmasıdır. Denilebilir ki burada, Kanada Québec'teki Fransız edebiyatı ya da Kuzey Amerika ve Avustralya'daki Britanya kolonilerinin İngiliz edebiyatı örneklerine benzer bir şekilde, Türk edebiyatının ana karadan ayrılmış bir kolu oluşmuştur (Titze 1994: 191)

İlk Türkçe oyunların çevrilmesinde ve Türkçe oyunların yazımında sözkonusu Katolik Ermeni Mikhitharyanlarının Ermeni harfleriyle Türkçe yayınları büyük katkılar sağlamıştır. Pietro Antonio Metastasio'nun** dört melodramı Ermeni harfleriyle Türkçeye çevrilmiş ve 1831 yılında basılmıştır. Bunlardan ilki *Apel'in Ölümü* (La Morte

** Asıl adı Pietro Armando Dominico Trapassi olan Metastasio (1698-1782), daha 10 yaşındayken, doğaçlama söylediği şiirler yüzünden , aile dostları olan edebiyatçı ve hukukçu Gian Vincenzo Gravina'nın dikkatini çekmiştir. Arkadia akademisinin kurucusu olan Gravina, şairin Trapassi olan adını , daha yalın bir söylenişi olan Metastasio ile değiştirir. Daha sonra , Metastasio'nun şiir konusundaki gelişimini kolaylaştırmak, duygu ve düşüncelerini incelik ve ustalıklı anlatabilmesini sağlamak amacıyla onu eğitir ve yetiştirir. Önce düğün ve şehvetli zıfaf geceleri üzerine yazdığı şiirlerle Napoli sosyetesinin sevilen bir ozanı olan Metastasio, 1721'de, valinin isteğiyle Avusturya imparatoriçesinin doğum günü için "Narenciye Bahçeleri" adında tek perdelik bir melodram yazar. Oyun büyük başarı kazanırken, yazarının da hayatını değiştirir. Çünkü, Venüs rolünü üstlenen başrol oyuncusu , prima donna Maria Benti-Bulgarelli şaire aşık olmuştur. Bulgarelli, Metastasio'yu tüm müzik çevrelerine tanıtır, üstadlardan ders almasını sağlar. Metastasio artık peşpeşe melodramlar yazmaktadır. 1730'larda, kutsal Roma imparatorluğunun merkezi olan Viyana'da, İtalyan zevki ve kültürü ön plandadır. İtalyan müziği ve melodramları için bir de saray tiyatrosu vardı. Bir şair için bu tiyatrodaki eser yazmak en büyük başarılarıdır. 1718'den 1728'e kadar "Kayser'in şairi ve tarihçisi" sanını taşıyan yazar Apostolo Zeno, görevini bırakmış, yerine Metastasio'yu önermiştir. Metastasio, Mart 1730'da Viyana'ya gider. Maria Theresia ve II. Joseph'in hükümdarlık dönemlerini de kapsayan 52 yıl, yani, hayatının sonuna kadar, imparatorluk sarayının başşairi olarak orada kalır. Görevi, prensesler için şiirler ve saray tiyatrosu için dramlar yazmaktır. Viyana'daki yaşamının ilk on yılında en güzel eserlerini verir: 1731'de "Ermış Helen Calvary'de" , "Hadrianus Suriye'de" ve "Demetrio" , 1732'de "Apel'in Ölümü" ve "İssipile", 1733'te "Olimpiade" ve "Demofonte" , 1734'te "Titus'un Bağışlayıcılığı" , 1736'da "Akhilleus Skyros'da" , "Tanınmış Sirüs" ve "Temistokles" , 1740'ta "İsaac-Pişmanlığın Yüzü" , "Zenobia" ve "Küçük Kral Attilius". Metastasio, daha sonra, 1744'te "İpermestra" , "Antigono" ve "Çoban Kral" , 1752'de "Çinli Kahraman", 1756'da "Hitteti", 1762'de "Clelia'nın Zaferi", 1765'te "Romulus ile Hersilia", 1771'de "Ruggerio ya da Kahramanca Bağış"ı yazmıştır.

d'Abel), ikincisi *İshak Efendimiz Hazreti İsa'nın Örneği* (Isaac figura del Redentore), üçüncüsü *Hosep Kerezik* (Guiseppe Riconosciuto), dördüncüsü *Isus Efendimizin Siyaseti* (La Passion de N. Seigneur Jesus-Christ) adlarını taşımaktadır. Metastasio'nun oyunlarının Manastır eliyle Türkçeye çevrilmesinin tiyatrodan çok dînî bir amaç taşıdığı apaçık ortadadır. Ne var ki, Metastasio, İstanbul'da en çok oynanan yazarlardan birisi olmuştur. Yazarın *Aristodeme*, *Olimpiade*, *Themistocle* gibi oyunları ya çevrilmiş, ya da hem çevrilip hem oynanmıştır (And 1966: 178).

Bu ilk çeviriler özellikle şaşılacak kadar arı Türkçeleriyle büyük önem taşımaktadırlar. Metastasio'nun ünlü oratoryosu *Apel'in Ölümü'nün* Ermenice harflerle yapılmış Türkçe tercümesi, Avusturyalı Türkolog Anderas Tietze tarafından gün ışığına çıkarılmıştır (Titze Ibid: 191-217). Tietze'nin verdiği bilgiye göre, eser, kapağında, "*Metastazyo Şairin te'liflerinden bir kaç ruhani kaside tercümeleridir*" başlığı, hemen altında, "*Venedik şehrinde / S-p Lazar Manastırında basma / Sene 1831*" ibaresiyle sunulmuştur. Ancak ne kapakta ne önsözde çevirmenin adına yer verilmemiştir. Tietze'ye göre, eseri çeviren muhtemelen, yaşlılık günlerinin inzivasını değerlendirmek isteyen San Lazzaro Manastırı'nın Türkçe bilen rahiplerinden biri olmalıdır. Mütercim, tevazu göstererek ismini zikretmemiştir, ancak niçin böyle bir uğraşa girdiğini, İstanbul'da, değil XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, son çeyreğinde bile rastlanmayacak derecede sade bir dille ve akıcı bir üslupla anlatmıştır:

"Dünyada derd deyi şikayet etdiyimiz sıkıntuların dürlüsü bi garaz mizan ilâ vezn olursa, işsizlik sıkıntısı kişiye pek küçük derd deyiliken niçe kimseler boş durmayı kendilere rahatlık ve belki devlet sayarlar: Bakılırsa ömrümüz pek uzundur, vakti biz her ne kadar telef etsek, eksileceyi.yok. Zira punar başından biri biri ardı sıra geliyor gibi, eylence ve vakit geçirmek şöretleri ile kimi gaybet, kimi kumar, kimi de gayri bedhuya meşgul, o baha yetmez vakti, o bir demi ile ahretlerini yapacak hzineyi bir çürük mal gibi israf ettikleri taaccüb edecek şey, ve acınacak haldir. A zavallı, bu şimdiki vakit ardından gelecek vaktin müjdecisi deyildir. İlla ömründen kaçanın hesabını Yaradan senden isteyecek haberini vermeye geliyor. Gerçi kişiye def'i gam için bir eylence elzem olduğu inkar olunmaz. Lakin bir eylence ya tene, ya cana faidesi olmazsa dahi zararı da olmamak elzem olduğu aşikyardir. Yoksa ya ele ya kendiye zarar verib kalbde nedamet bırakacak eylence def'i gam olmaz , zammi gam olur mülahazalariyla zatin biri dünyadan el çekmiş iken, yine vaktini boş geçirmemek için kendiye eylence deyi şöhretyab Metastazyo Şairin ruhaniye dair kitaplardan ihraç, ve opera nami ile te'lif eylediği işbu vezinsiz kasideleri örneksiz bir tertib ile etdiyi tercümeyle bazı ehli vukuf görüp tahsin edip basma olunmasını arzuladıklarına binaen okuyanlara dahi makbul ve günahsız bir eylence olur me'muli ile basma olunmuşdur. İnşa Allah me'mulimiz boş olmaz" (Titze Ibid: 192).

Metastasio'nun metni, eserin önsözünden de sade ve arı bir Türkçeye çevrilmiştir. Daha başlangıçta, oyunun kişilerinin “söyleşenler” diye tanıtılması, bugün için bile ileri bir dil zevkinin göstergesidir:

“Söyleşenler:

Adam

Eva

Gayen

Apel

Melek

Xanendeler

Apelin Ölümü

İlk fasıl Apel. Sonra Gayen

Apel:

Elinin her emeyi

Birer hikmetdir.

Şükürler olsun sana,

Yâ kadir Allah.

Seni ben medh edem.

Ömrüm oldukça.

Ömrümün her gününde

Niyetim yenileyim:

Gelin, gelin milletler,

Bilemce siz medh edin

Allahın keremini:

Kereminden şübhem yok.

Kurbanınımı hoş gördü:

Ya. ben kimim, ya rabbi?

Huzurunda bir geda:

insan oğlu kim dir ki

Kereminle her defa

Kayırir himmet eder,

Kendini gösterirsin.

Gayen:

Sevincin ne birader.

Gözün ağlar, yüzün güler.

Sana bir hal olmuştur.

Apel:

G el ey aziz biraderim

Sevincime sen de sevin.

Sen hissedar olmadıkça

Sevincim noksan olur:

Allaha sunduğum kurban
Bu gün makbule geçdi.

Gayen:
Senin böyle söylemen
Çok cesaret deyil mi
Sakın kendi kuruntun
Şayed seni aldata.”(Titze Ibid: 195-197).

Tercümede günlük konuşma dilinin dışına hiç çıkılmamış, daha da önemlisi, başka bir dilden aktarıldığı havası asla hissettirilmemiştir. Sanki Türkçe yazılmıştır. Mütercim bu içselleştirmeyi, Türkçenin hem kelime ve deyim kadrosuna hem nüanslarına, hem de dini terminolojisine büyük hâkimiyetiyle sağlamıştır. “Hikmet”, “kâdir Allah”, “Gelin, gelin milletler”, “Allahın keremi”, “kereminden şüphem yok”, “ömrümün her günü” gibi söyleyişler, gelenekten beslenmiş bir ağırlığı ve birikimi yansıtmaktadırlar. Hatta;

İnsanoğlu kimdir ki
Kereminle her def’a
Kayırır himmet eder
Kendini gösterirsin
Dörtlüğünde tasavvufi bir esinti, mısraların arasında gezinmekte gibidir.
Yine,

Âh, bu ne yaramazlıktır
Âh, bu ne kan, ne ölümdür
Böyle bir musibete
Acı duymayan yürek,
Et deyildir elbette
Taş olmak gerek:
Dünya dahi sarsılıp
Ay ve güneş tutulup
Âsumânın kubbesi
Kararmak gerek.

mısralarındaki hava Anadolu insanının duyuş ve düşünüşüne hiç de uzak değildir.

“Sen nazar kıl der iken
Sözüm ağzımda kaldı:
Gecenin ayazında,
Bazı yıldız düşdüyün

Gördüğün var mı.” (Titze Ibid: 198).

mısralarındaki şiir tadı,
“Ah o zâlim gerçeklik
Canım yeyecektir.”

iç çekişindeki gibi, bugünün Türkçesine uzanırlar, tercümenin bütününde görülmektedir. Mütercim yer yer Dede Korkut’u andırır bir üslubu da başarıyla ortaya koymuştur:

“Eva:

Ne telaşdır seninki
Gayen oğul, ne oldun
Gözünü yere dikdin
Hiçbir şey söylemezsin
O çehrenin bozukluğu
O renginin solukluğu
Mırıldamp âh ettiyin
Övke ve gam nişânıdır
Derdin nedir, söylesene!” (Titze Ibid: 196).

Eva’nın başka konuşmalarında, mütercimin Türk halk edebiyatına göndermeleri, “ay oğul” hitaplarıyla daha bir açıklık kazanmıştır:

“ Kendine gel ay oğul
Bu sevdadan gel vaz geç
Bizden kötü ibretler
Dünyanın evvelinden
Fena örnek olmasın.(Titze Ibid: 197).
Fikrin nedir ay oğul
Adetinden ziyade
Muhabbet gösterirsin
Elinle elimi sıkışmış
Göğsüme dayanırsın
Yüzüme bakar
Gönül geçirir
Gider gider durursun
Gider yine dönersin
Benden ayrılamazsın
Nedir merâmın söyle.(Titze Ibid: 208).

Tercümede, yer yer çapraz kafiyeli dörtlüklere de rastlanması, bunun bilinçli bir tavır ve tercih olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

Punarin başında iken
Böyle bulanık olan su
Dereler aşdıktan sonra
Pek çok olur tortusu

Benim sefil evlatlarım
Böyle olursanız bu gün
Seneler devrinden sonra
Nolacağız düşünün”(Titze Ibid: 209).

Sonuç:

Bibliothèque Nationale'de bir nüshası bulunan Konstantinopolü Bir Efendi Tarafından Türkçe'ye Çevrilen Fabl Seçmeleri de; Venedik'te yayımlanmış Metastasio çevirileri de; 1859 yılından önce Fransızca'dan Türkçeye yapılmış edebi çeviriler olduğunu ortaya koymanın ötesinde anlamlar taşımaktadırlar. Bunlardan birincisi; Osmanlı'nın En Uzun Yüzyılı'na ilişkin araştırmaların, artık İstanbul dışına da yayılması gerektiğinin altını çizmeleridir. İkincisi; her iki eserin de dil ve üslup olarak, XIX. yüzyılda eşine az rastlanır bir sadeliğe ve berraklığa sahip olmalarıdır. Üçüncüsü; Tanzimat'tan önceki Avrupa temasları hakkında bir örnek oluşturmalarıdır. Ayrıca, Metastasio çevirileri; Osmanlı Ermenilerinin vatanlarından uzakta, muhtemelen büyük hasret duygularıyla, topraklarında doğup büyüdüğü medeniyetin diliyle meydana getirdikleri verimler olarak özel bir önem içermektedirler. Ve son derece heyecan vericidirler. Sanki İmparatorluk kültürünün gizemli ve derinlikli katmanlarının, bugünün dar penceresinden atfedilecek yalınkat bakışlarla asla görülemeyeceğinin belgeleridirler.

KAYNAKÇA

Ahmed Cevdet: “Muvâzene-i Politikaya Dair Reü’l-Küttâb Atıf Efendi Lâyihası”, Tarih-i Cevdet, C.VI. , İst. , Matbaa-i Osmaniye, 1312 / 1895, s. 311-318.

Anamur, Hasan : “Türk Dilinde Güzide Meseller, 1826 Yılında Paris’te Yayınlanmış Türkçe ‘Fables’ Çevirileri”, Toplumsal Tarih, Sayı: 163, Temmuz 2007, s. 48-51.

And, Metin : “Gedikpaşa Tiyatrosu’ndan Önceki Türkçe Oyunlar”, Türk Dili (Tiyatro Özel Sayısı) , Sayı: 178, Temmuz 1966, s. 681-683.

And, Metin :100 Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi, İst. , Gerçek Yayınevi, 1970, s. 85-87.

Berkes, Niyazi : Türkiye’de Çağdaşlaşma, İst. , 19878.

Budak, Ali: Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını : Münif Paşa, İst. , 2004.

Çalışlar, Aziz: Tiyatro Ansiklopedisi, Ank. , Kültür Bakanlığı Yay. 1995.

Ebuzziya, Ziyad: Şinâsi, Yayına hazırlayan Hüseyin Çelik , İletişim Yayınları , İst. ,1997.

Erhat, Azra: Mitoloji Sözlüğü, İst. , Remzi Kitabevi, 1994.

Gökberk, Macit : Felsefe Tarihi, İst. , 1961.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal : Son Sadrâzâmlar, Cilt:I-III, İst. ,1969.

İsmail Habib: Avrupa Edebiyatı ve Biz, Cilt: I-II, İst. , 1940-41

Kâtip Çelebi Mustafa bin Abdullah : Kitâb-ı Cihannümâ, İstanbul, İbrahim Müteferrika Matbaası, 1145 / 1732.

Kut, Turgut :Yazmadan Basmaya : Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar konulu serginin katalogu, Yapı Kredi Kültür Merkezi Yayını, İstanbul 1996.

Lewis, Bernard : Modern Türkiye’nin Doğuşu, 2.baskı, Ank. ,1984.

Özön, Mustafa Nihat : Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Maarif Matbaası, İst. , 1941.

Sena, Cemil : Filozoflar Ansiklopedisi, C: I-II , İst. , 1975.

Sinanođlu, Nüzhet Haşım : İtalyan Edebiyatı : Tarih- Antoloji, Muallim A. Halit Kitaphanesi, 1933.

Tanpınar, Ahmet Hamdi : XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Dördüncü basım, 1st .,1976.

Timur, Taner : “Osmanlı’da Kamuoyu Olgusu”, Osmanlı Basın yaşamı Sempozyumu, 6-7 Aralık 1999, Ank. , G.Ü. İlteşim Fak. Yayını.

Tietze, Andreas : “Kain und Abel (Die armeno-türkische Übersetzung eines Oratoriums von Metastasio)”, Rocznik Orientalisty Czny. T. XLIX. Z. 2. Wien, 1994, 191-217.

Toderini, Abbe Giambatista : Letteratura Turchesca,Cilt: I-III, Venedik, 1787.

Vardar, Berke : Aydınlanma Çağı Fransız Yazını, Ank. , 1985.